

TRANSILVANIA

FÓIA ASOCIAȚIUNEI TRANSILVANE PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI
CULTURA POPORULUI ROMÂNŪ.

Nr. 7.

SIBIIŪ, 15 IULIŪ 1892.

AnulŪ XXIII.

Nr. 162—1892.

CONVOCALE.

În conformitate cu prescriesele §§-lorŪ 14 și 21 din statutele AsociaȚiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului românŪ, *adunarea generală pentru anulŪ curentŪ se convócă prin acésta în opidulŪ BlajŪ pe 7 AugustŪ st. n. (26 Iulie st. v.) și ȃilele următóre.*

AducéndŪ acésta la cunoșcinȚa publică, invitămŪ pe toȃi membrii AcociaȚiunei, a lua parte în numérŪ câtŪ mai mare la ședinȚele adunărei.

SibiiŪ, în 7 Iulie 1892.

PresidiulŪ AsociaȚiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului românŪ:

George BariȃiŪ m. p.,
președinte.

Dr. IoanŪ CrișianŪ m. p.,
secretarŪ II.

ȘCÓLA CIVILĂ PUBLICĂ DE FETE A ASOCIAȚIUNEI.

Notificarea din fruntea Nr. 6 alŪ fóei nóstre a adusŪ la cunoșcinȚa tuturorŪ, că DlŪ ministru reg. de culte și instrucȃiune publică, la cererea On. ComitetŪ alŪ AsociaȚiunei nóstre, a datŪ șcólei civile de fete de aici *dreptulŪ de publicitate.*

ÎnregistrămŪ cu bucuriă faptulŪ acesta, și sântemŪ convingși, că acela nu numai din partea familiilorŪ, ci din partea tuturorŪ RománilorŪ iubitorŪ de progresŪ va fi întimpinatŪ cu bucuriă. Căci, pe lângă totŪ progresulŪ, ce l'a făcutŪ acésta șcólă din anŪ în anŪ, îi lipsia încă unŪ atributŪ de mare însemnătate: dreptulŪ de publicitate. Ea era șcólă *privată.* Atestatele ei aveau valóre fórte mărginită; elevele ei, vréndŪ a

cerceta vre-o altă școlă, trebuiau să se supună la esamene de care era legată primirea lor în clasă superioară ori egală ori pôte chiar inferioară, după împregiurările școlii respective. Acestea acum în puterea *dreptului de publicitate* al școlii se schimbă spre bine, și școlă noastră face încă un pas înainte în calea progresului.

Un alt moment îmbucurător din viața acestei școle este rezultatul cel bun al educațiunii și instrucțiunii, ce l'a constatat *esamenle* dela încheierea anului școlar espirat. Legile școlare și planurile lor de învățământ s'a observat cu strictetă, direcțiunile și puterile didactice în frumoasă concordanță au împlinit cu zel oblegămintele lor, disciplina a fost foarte bună, îngrijirea pentru sănătatea și bună-aflarea fizică a elevelor a corespuns tuturor justelor așteptări; și ambe bisericile române, căror aparțin elevetele, au priveghiat cu iubire de mamă pentru creșterea religioasă-morală a ficelelor lor¹⁾. Ear comitetul Asociațiunii, ca cel chemat mai de aproape a supraveghia prosperarea școlii, ce însași Asociațiunea o a creat și o susține, și-a împlinit datorința sa astfel, încât merită pe deplin nobila încredere, ce Asociațiunea noastră și-a pus într'ensul. Publicul distins și foarte numeros din ambe sexele, care dela început până la sfârșit a onorat esamenetele cu prezența sa, credem că va fi de acord cu aserțiunile noastre de mai sus; și dovéda cea mai bună de încrederea, ce pun părinții în această școlă, este, că deja de pe acum, ba chiar dinainte de încheierea anului școlar, s'ânt prenotate o mulțime de eleve pe anul școlar următor.

Este fără îndoicla unu ce foarte îmbucurător, că poporul nostru preste totu, și în special și în fruntea poporului înțeligența noastră a recunoscut necesitatea, ca alătura cu educațiunea băieților să promoveze din tôte puterile sale și educațiunea

¹⁾ În „Fóia Diecesană“ se dice, că esamenul din obiectul religiunei pentru tôte elevetele ar fi durat numai o oră. Pentru informațiune amintim, că cu elevetele gr.-or. și gr.-cat. s'a ținut esamenul deodată, dar în două sale separate; asemenea și în clasele inferioare.

fetițelor; și Asociațiunea noastră și-a câștigat un nou titlu la recunoștința poporului nostru, cându din modestele sale mijloce a rădicatū acestū institutū superiorū, consacratū educațiunei și instrucțiunei fetițelor române. Căci abstracție făcendū dela cultura sexului femeescū preste totū, care constitue jumetate omenimea, pentru poporulū nostru acéstă cultură era o datorință imperativă, neamănabilă, amintindu-ne istoria noastră cu atâta serioșitate, că prin căsătoria cu femeī de viță străină o mulțime de tinerī romāni, chiemați a fi órecândū conducători ai poporului lorū, aū trecutū în castre străine, s'aū recitū și depărtatū de cătră poporulū lorū, ba aū devenitū chiar inimici aprigi ai mamei națiunii, ce i-a lăptatū.

Acéstă admonițiune, ce ni-o dă istoria, astăđi a aflatū aprețuire în tóte inimile romānesci; căci în tóte părțile vedemū rădicāndu-se institute, care se plinescă golulū remasū de veacuri și se pună pre femeea romānă la loculū de onóre, destinatū ei de provedință: de a fi la caminulū casei sale păzitórea focului vestalū alū sacrelorū așeđăminte strămoșesci. Așa dar problema tuturorū acestorū școle este, ca dāndū elevelorū cultura generală, universală a seculului nostru, aceea se li-o dea în *spiritū romānescū*, — garanția cea mai sigură, că elevele crescute astfelū vorū fi demne membre ale societății omenesci și totdeotată demne fiice ale națiunei lorū.

În acestū spiritū a fostū și este condusă și școla civilă de fete a Asociațiunei; și părinții, cari vorū se dea fiicelorū lorū o creștere bine îngrijită, le potū concrede pre acelea cu tótă liniscea sufletescă acesteī școle, împreunate cu internatū, conscie de nobila sa misiune.

Cu mulțemire și bucuriă vėđurămū încheierea anului scolarū espiratū în acéstă școlă până acum *privată*, și salutarāmū a VI. programă a ei ca cea d'ântaiū în nóua ei calitate de *școla publică*. Fiă, ca caracterulū ei de școlă *publică* se confirme acéstă mulțemire și bucuriă în inimile nóstre ale tuturorū!

Z. Boiu.

UNŢ BIOGRAFŢ NOŢ ALŢ REGELUI MATEIU CORVINULŢ

Ungaria a sŕbatŗ ũn anulŗ trecutŗ univŕsarea 400. ŗileŗ, ũn care a moritŗ marele rege Mateiu Corvinulŗ. Timpulŗ domnieŗi aceluia formŕzŗ unŗ capitulŗ ũnsemnatŗ din istoria univŕsalŗ, ear pentru istoria Ungarieŗi este una dintre epocelŗ cele mai strŗlucite.

Din incidentulŗ acesta a edatŗ episcopulŗ Fraknoi, distinsulŗ istoricŗ maghiarŗ, ca unŗ rezultatŗ alŗ studiilorŗ sale aprofundate, ũncŗ ũn anulŗ trecutŗ o nouŗ biografie a marelui rege ; ũn timpulŗ din urmŗ a apŕrutŗ lucrarea acŕsta ŗi ũn traducere germanŗ (Mathias Corvinus, von Dr. Wilhelm Fraknoi, Herder'sche Verlagshandlung), arŕtŗndu-ne ũntr'unŗ limbajŗ frumosŗ ŗi o predare perfectŗ, o icŕnŗ interesantŗ despre faptele acestui monarchŗ, carele 'ŗi ũntinsese mŗna spre corŕna imperialŗ germanŗ, ŗi 'ŗi alesese dreptŗ reŗedinŗŗ „burgulŗ“ istoricŗ alŗ Habsburgilorŗ din Viena. Cartea acŕsta a episcopului Fraknoi va forma de acum ũnainte pentru orŗ ŗi cine, care va avŕ nŕsuinŗa de a se orienta asupra perioadeŗi acesteia deosebite, o lecturŗ fŕrte instructivŗ, descriŕndŗ ea ũn modŗ fidelŗ timpurile acelea, ũn cari unŗ rege alŗ Ungarieŗi ũncercase a cŗŗtiga stŗpŗnirea lumeŗi civilizate ũntregŗi, ũn care mai departe 'ŗi arogŗ dreptulŗ a fi dŗtŗtorŗ de tonŗ ũn tŕte afacerile politice, ŗi ũn cari ũn fine fŗcuse unŗ rege alŗ Ungarieŗi din vechiulŗ oraŗŗ Buda unŗ focarŗ eminentŗ alŗ vieŗei spirituale. Vomŗ cerca decŗ, a presenta cetitorilorŗ nostri, pe basa studiilorŗ istorice ale episcopului Fraknoi, pentru cŗteva momente figura acestui mare monarchŗ.

Caracteristicŗ ũn vieŗa lui Mateiu este ũnainte de tŕte o anumitŗ trŗsŕturŗ tiranicŗ, carea de comunŗ sŕ documentŕzŗ ũn ũnsuŗirile acelorŗ bŕrbaŗi, cari se simtŗ chiemaŗi a face fapte mari ũn lume. Elŗ voia orŗ ŗi cŗndŗ se domineze ŗi se poruncŕscŗ ; pre toŗi ceilalŗi 'i privia numai de unelte ŕrbe ale voŗnŗei sale. Decŗ ici coela se vedea necesitatŗ a ceda unei ŕpiniuni strŗine, scia sŕ se prefacŗ cu mare dibŗciŗ, se

reîntorcea însă la prima ocaziune binevenită la primele sale intențiuni.

Din exteriorul său se putea deja deduce, cumcă este un om deosebit; căci era preste măsură urît, și o scia această, — după cum se vede — și elu foarte bine, de ore-ce se simția îndemnatu a dojenî pre fiă-care măgulitoru și lingușitoru, carele făcea vreo-dată încercarea a-î dovedi contrariulu. Din fața lui însă schinteaia doi ochi brunî, alu căroru focu poruncitoru documenta de ajunsu o supremația spirituală, și expresiunea unei voințe neclintibile. În brațele sale avea o forță deosebită, și fiindu totodată inamicu alu etichetei curții regale, s'a întemplatū de multe ori, că s'a luatū la trântă dréptă cu cei mai tari și mai voinici cavaleri ai împregiurimei sale, seū apoi s'a prezentatū ca gladiatoru în fața poporulu adunatū.

Mateiū avu deja în tinerețele sale a suporta multe lovituri crunte ale sorții, căci în intervale mici perduse prin mórte tatatū pre iubitulu seu tată Ioanū de Hunedóra, eroulū crestinătății, câtū și pre tinerica sa soția, contesa de Cilli. Curéndū după evenimentele acestea nefericite fū osânditū la mórte uniculu seu frate Ladislaū din partea regelui Ungariei, din causă că omorise în duelū pe tatălū contesei de Cilli, și Mateiū fū necesitatū a asista la înfiorătoriulu spectacolū, spre a vedea cum pică capulū iubitulu seu frate, retezitū prin sabia gădelui. După finirea esecuțiunei Mateiū fū aruncatū în temniță, și panduriî nemiloși îi atârnară lanțuri grele de ambe picioarele, ca astfelū să-î facă imposibilă ori ce salvare. Tóte loviturile acestea grele ale sorții, cari pre altulū l'arū fi nimicitu cu desevêrșire, nu aū fostū însă în stare a-î curma curagiulu; căci Mateiū avea cea mai mare încredere în viitorulu seu. Și intru adevêrū elū n'a avutū se gémă timpū îndelungatū în închisorile statulu; căci prin voința obstéscă, ce avea se'si alégă unū rege din sinulū poporulu, fū rădicatū din temniță și pusū directū pe tronū și îmbrăcatū cu porfirū și celelalte atribuțiuni ale poterei regale. După ce morise

marele seu tată Ioanū de Hunedóra, carele cu brațe de feră portase frânele de gubernatorū alū Ungariei, erau țintiți deja ochii tuturorū spre persóna tinerului Mateiū ; și după-ce urcase deja treptele tronului, elū nu sē aretā de locū uimitū, aducēndu-și aminte de o prorocie vechie, ce-ī spunea, că odatā va sta în fruntea popórelorū Ungariei. O tradițiune veche istoriscesce, cumcā renumitulū paterū Ioanū Capistranū pe timpulū câtū l'a petrecutū în mijloculū familiei Hunedescilorū, la fiā-care ocașiune arū fi distinsū pre fiulū celū mai tinērū. Mateiū față cu fratele seu Ladislaū prin aceea, că'lū lua totdeuna la drépta sa. Întrebatū fiindū odatā pater Capistranū de Ioanū Huniadi, pentru motivulū preferinței deosebite, ce o arată față cu fiulū seu mai tinērū Mateiū, acesta i-ar fi răspunsū, după cumū sē istoriscesce, că Ladislaū va perī în scurtū timpū, pe cândū Mateiū are a deveni unū rege mare, și va umplé lumea cu gloria faptelorū sale. Și prorocia acésta mitică întru adevērū se duse în deplinire. În scurtū timpū resunā Europa întrégā de lauda faptelorū mărețe ale regelū nou alesū, și sē scie, cu ce mare vitejiā s'a bătutū Mateiū cu Turcii pustiitorī, curmāndu-le formidabila putere. Pe lângā nisuințele sale de a pune capetū învasiunilorū păgānilorū mohamedani, aflāmū pe Mateiū totdeodatā și încurcatū în cestiile politice europene, de óre-ce avū curagiulū de a întinde brațulū seu după corónā imperialā germanā, carea sub înfluița umanismului de nou ajunsese la óre-care autoritate. Fiindū fiulū și urmașulū aceluia, carele a mântuitū creștinătatea de flagelulū păgānilorū turci, Mateiū însuși sē credea în prima linie chiemātū, a deveni împēratulū Germaniei.

Mateiū se întrepuse acum în prima linie cu totū energia sa, își adunā o armată mare și puternică, spre a avé unū razimū sigurū pentru aspirațiunile sale. Deși împēratulū germanū Fridericū III era încă în viéță, Mateiū totuși sē decise a candida după tronulū unui rege romanū, de óre-ce ca rege romanū apoi se puteā îmbucura de tóte drepturile și beneficiile unui coregentū ; fiindū afarā de acestea împēratulū Fridericū unū

omă forțe slabă de ângeră, Mateiă putea avé speranță, de a porta în scurtă timpă însuși frânele regimului. Dela regele Podiebrad de Boemia, carele devenise acum socrulă seu, ascepta Mateiă în prima linie ajutoră mare, deore-ce acesta însuși era unulă dintre cei șapte principă alegători germană, cari aveau a alege pre împăratulă Germaniei. Podiebradă trâmise întră adevără pe cavalerulă Ioană de Barenstein la curtea marchesului Albrecht de Brandenburg, spre a sonda terenulă și a corteși în favorulă regelă Ungariei. Dela curtea de Brandenburg însă sosi în scurtă timpă scirea, cumcă cei-lalți principă alegători la nici ună casă nu ară fi dispuși a da votulă loră în favorulă unui principe străină.

Auđindă acum și împăratulă Frideric despre aspirațiunile lui Mateiă, începă și elă a-i să opune din răsputeră, și astfelă isbucni cu începutulă anului 1448 ună resbelă. Nu trecă multă, și deodată aflămă pe Mateiă cu o armată mare în fața Vienei, blocândă orașulă din tôte părțile. Viena însă încă era bine apărată; cetătenii se ținură bine, și abia cu începutulă lui Iuniă 'i succese lui Mateiă a'și ținé intrarea sa triumfală în orașă, capitulândă Viena cu totă onorulă. O cronică vechie istoriscesc, că Mateiă a sciută în decursulă asediuluiă să se furisescă de două oră în persónă în orașă, spre a se convinge prin experiință propriă, decă mai este ore orașulă în stare a resista multă timpă asalteloră dese făcute de soldații lui Mateiă. Caracteristice sântă mascele, ce și-a alesă Mateiă strecurându-se prin porțile Vienei; odată s'a îmbrăcată ca țerană portândă ună coșă mare cu ouă și untă, a două oră însă era costumată în vestmintele unui măiestru rotară, mănândă o rôtă nouă înaintea sa.

Ocupândă în fine vechia reședință a Habsburgiloră, Mateiă se privia pre sine de adevăratulă domnitoră ală țerei întregi, își arogă titlulă unui archiduce de Austria și avă firma voință a încorpora provinciile ereditare austriace în țerile coronei ungare; și tôte acestea în prima linie din singurulă motivă, căci credea, că fiindă acum domnitoră preste provinciă ger-

mane, astfelu își va putea ajunge mai ușor scopurile sale. Împăratului Fridericū însă totuși 'i succese, a câștiga prin influință deosebită coróna unui rege romanu pentru fiulul seii Maximilianu. Resultatulă acesta dobânditū de împăratulă cauzase în întreprinderile regelui Mateiū o disordine simțibilă; el se decise deci a pune totulū în mișcare, spre a potē nulifica alegerea acēsta. Se puse cu mare dibăciă în fruntea unei mari coalițiunii europene în contra împăratului Frideric și a fiului a celuiia, și învita la participare pre regele Franciei și tôte statele italiene.

Amū trece departe preste ramele icónei nóstre, decă amū voi se urmămū în colónele articolului nostru regelui Mateiū la tôte întreprinderile sale spre nordū și vestū. Elū în tôte acestea desvoltă unū spiritū înaltū, condusū fiindū de firma voință, a câștiga țerei sale unū rolū conducătoriū în concertulū politicū europeanū. Una este sigurū, că elū adecă era unū factorū deosebitū, pre care trebuiaū sē'lū iee în considerare tóte puterile europene.

O memoriă eternă însă va avé Mateiū Corvinulū o: și cândū prin gradulū înaltū de progresū, prin care excelase, ținēndū totdeauna contū de fluctuațiunile culturale ale timpului seu. Elū orī și cândū avea nisuința de a fi unū antelupătorū alū lunei creștine din vestulū Europei, și ținea multū la onórea de a fi șocotitū și elū între cei mai erudiți ómeni ai seculului seu. Ioanū Vitézulū, episcopulū Oradei, care făcuse din curtea sa episcopală unū focarū stientificū pentru bărbații erudiți ai tuturorū națiunilorū, a fostū învățătorulū lui Mateiū la întroducerea în spiritulū renașcenței, și regele astfelū a păstratū apoi pentru tótă viēța sa o însuflețire deosebită pentru sciințe și arte. Deși greutățile regimului apesaū umerii regelui cu ponduri mari, elū totuși află totdeauna atātă timpū de a mai potē ceti și înveța câte ceva frumosū. În conversațiunea sa îi plăcea multū sē se folosēscă de citate din clasicii elini și romani. Se ocupa mai departe multū cu marii măiestri ai artelorū belligerante. Cu ajutorulū unorū scripte

vechii medicale cercă a pătrunde în secretul organismului omenesc, și cu ajutorul altor scripte astrologice voia să cunoască viitoriul sorții omenesci. Pe terenul teologiei încă era bine introdus, — deci cu un cuvânt științele sale cuprindeau toate terenele. Este natural, cumcă un om iubitor de științe, precum era regele Mateiu, simția în sine necesitatea de a avea în giurul său o cetă alasă de literați și filosofi, de pictori și artiști. Cu ajutorul acestora apoi a fondat renumita „bibliotecă Corvină“, carea deși nu cuprindea 50,000 de tomuri, după cum se povestea, totuși era destul de însemnată și putea rivalisa cu onoare cu oră și care altă bibliotecă a timpului aceuia. Biblioteca această, ai cărei tesauri astăzi sânt risipiți preste întrégă Europa, este creațiunea cea mai strălucită științifică a regelui Mateiu ¹⁾. Precum atrăgea această odată mirarea contemporanilor asupra ei, așa formază cărțile din biblioteca această și astăzi încă obiecte căutate și studiate cu interesul cel mai viu. Se aud în timpul din urmă multe voci mai nouă de critică, cari se încercă a micșora valoarea literară a scriptelor din biblioteca Corviniană din Buda. Fracnoi combate părerile acestea din resputeri și se întrepune cu totă autoritatea sa pentru adevărul enunțațiunilor sale.

Pe lângă iubirea sa cătră științe, dovedii Mateiu la ornamentarea palatului său regal din Buda, un gust deosebit de bun pentru artele frumoase. Palatul acesta regal și toți tesaurii artistici, ce erau îngrămădiți odată în el, astăzi sânt cu totul sterși de pe fața pământului, dirimați fiind din partea Turcilor barbari în asaltele lor spre captivarea Budei. În partea a doua a seculului trecut fură folosite ruinele spre material de zidit, și sub regimul Mariei Teresiei se ridică în locul vechiului palat, frumosul castel regesc de pe malul Dunărei, carele și astăzi este pentru capitala Ungariei un monument atrăgător.

¹⁾ Se știe, că o parte din ea se reînțorse pe timpul rebelului ruso-româno-turc delă Constantinople la Buda.

Voindă a face acum ună resumată asupra fapteloră lui Mateiă, trebuie să concedemă, cumcă din tôte nisuințele și aspirațiunile sale astădi nu ni-a mai remasă nimic. Biografuluă seu, — căruia din punctă de vedere națională românescă amăvă a-î obiecționa multe, căci e cunoscută, cumă le place unoră compatrioți ai nostri a scrie istorie, totuși are însă dreptă cândă afirmă la finea lucrărei sale, că deși astădi tôte nisuințele ingenioase ale regelui Mateiă sântă perdate, Ungaria totuși a moștenită cevași dela elă, și acestea sântă: strălucirea numelui seu și lauda fapteloră sale. În timpurile decădenței țerei a avută moștenirea acēsta multe efecte binefăcătore; căci — acēsta o credemă și noi, celelalte naționalități ale Ungariei, — istoriciloră maghiari le place a afirma, că ori și care omă mare din istoria Ungariei a trebuită să fiă și de viață maghiară, ceea-ce este ună dovedită neadeveră. *R. Boiu.*

NAVIGABILITATEA OLTULUI.

(Urmare și fine).

Nu putemă noi face începutulă cu invențiunii tehnice moderne; că decă o amă potă acēsta, amă așeă la locurile unde Oltulă curge mai repede, nisce turbine și mașine dinamice, cari ară transforma forța riului curgătoră în electricitate; și electricitatea o amă întrebuința, spre a o conduce pe corăbi, o amă transforma acolo iar în potere mecanică, și cu sistemulă acesta amă câștiga poterea necesară, spre a mâna corăbiile în contra curentului apei, pe riu însusă. Dar invențiunea acēsta nu a prestată încă proba de focă. Rămănemă dar pe lângă o întocmire, ce s'a adeverită în praxă: sistemulă navigațiunei în lanță (Kettenschiffahrt). Acestă sistemă eșindă la ivelă în Franția mai ântăiă la 1854, astădi e întrebuințată în țerile civilisate aprăpe la tôte rîurile cu curentulă vehementă.

Eată principiulă, pe care se basază „navigațiunea în lanță”. În mijloculă rîului se cufundă ună lanță de feră, care se

fixeză bine la capetele sale. Lungimea lanțului se face așa de mare, câtă e de lungă acea parte a riului, care prin curentul repede al apei ofere navigațiunei greutăți. După cercetările inginerului Marcovici în casul nostru cufundarea unui lanț delă Avrigă până le Râmnică va fi neevitabilă. Vapórele menite a circula pe linia lánțuită nu aũ nici róte nici șurubă, ce umblă în apă, ci mecanismul loră întregă constă din ună locomobilă ce învîrtesce două dobe (doi sulă) aflátore pe coperișul corabiei. În jurul cilindreloră acestora ce sũntă horizontale, paralele, și ale căroră osi formeză cu lungimea corabiei ună unghiú de 90°, lanțul e învêtitú de regulă de trei oră. Ca să devină mai chiar, se presupunemă că navigațiunea în lanțú este instalată pe linia Râmnică—Avrigă. Ună vaporă voesce să ducă marfă delă Râmnică pe Oltú însusú. La debarcaderă în Râmnică lanțul, care zace pe fundulú Oltului, se ridică și se învêrte în jurul dobeloră vaporului. Acum se pune locomobilulú în mișcare, învêrte dobele, și în urma fricțiunei între lanțú și dobă corabia va înainta, întocmai cum se ridică gáléta din fântână, decă întorcú sululú, ce înfășură lanțulú împreunatú cu gáléta în jurulú seu. Una dintre dobele numite are menirea a rădica lanțulú din fundulú riului și a-lú înfășura în jurulú seu, ceealaltă desfășură lanțulú și 'lú așeză iar pe talpa riului. La distanțe anumite cam la ună kilometru, seú și mai desú, lanțulú e așa alcătuitú, că are o zală seú lăcatú, ce face posibilă descompunerea lanțului. Și acésta cu scopulú, ca vapórele să nu fiă nevoite a „întra în lanțú“ seú a eși din elú numai la Râmnică, seú la Avrigă, ci se aibă posibilitatea de a intra și a eși după placú. Decă se întâlnescú două „corabiă în lanțú“ pe ríu, una mergéndú la dealú, alta venindú la vale, de regulă cęsta ese din lanțú și'lú cedeză celeia. După ce aũ trecutú înainte cea cu drumulú spre dealú, cea cu drumulú spre vale iar întră în lanțú, și ambele 'și continuă nesupérate drumulú loră. Acésta arú fi dar partea tehnică a navigațiunei în lanțú. Încatú pentru cea iuridică, e evidentú, că ună astfelú de lanțú reclamă pentru sine tóte însușirile unui monopolú. Pentru

aceea întreprinderile de navigațiune în lanțu sîntu supuse supra-veghierei statului și tuturor condițiunilor puse bunăoră și drumurilor de feru private.

Avëndu aceste în vedere, e ușor de prevădutu, că pentru întreprinderea navigațiunei în lanțu pe Oltu numai atunci s'ar afla capitalulü necesarü, decă cele două state vecine arü garanta acționarilorü o cuotă anumită sėu întereze anumite după capitalulü investitü în întreprindere. Acėsta s'a urmatü și priu alte locuri în țerile apusene, în parte și la înființarea drumurilor de feru ardelenesci.

După esperiințele făcute în Germania, unü kilometru curentü alü lanțului costă cam 4360 marce; unü vaporü cü lanțu vine între 54,000 și 84,000 marce. Socotindü lungimea lanțului dela Avrigü până la Römnicü cu 315 kilometri, ear numerulü vaporelorü cu 4, speșele aproximative pentru punerea în viėtă a navigațiunei pe Oltu, linia Avrigü-Römnicü, arü ajunge la unü millionü fl. v. a., nefindü socotite aici speșele pentru dinamitarea stâncilorü etc. Speșele totale ale întreținerii unü vaporü facü anualü cam 14,000 fl. Așa dar pentru 4 vapore 56,000 fl., o sumă relativü fôrte mică. Dela Römnicü la vale, întocmiri speciale nu sîntu necesare.

Mai remăne a analiza, decă conjuncturile comerciale arü face de doritü navigabilisarea Oltului.

Carü arü poté fi articolii de comerčiu? Ce putemü noi duce în Romănia, și ce pôte aduce Romănia la noi? Cine privesce conjuncturile uóstre comerciale în momentul de față, va află, că lipsesce cu deseversire ori-ce contactü între comerčiuü din Transilvania și Romănia. Decă va înceta însė resboiulü vamaľü, — și încetarea lui o amü pusü condiția regulărei Oltului, — noi Transilvănenii le vomü trămite Romănenilorü: ferü, cărbuni, petrii de construcție, apoi lemne și cărbuni de lemnü, căci e cunoscutü, că Romănia e o țeră sėracă de păduri; din suprafața ei totală numai cam 14% sîntu acoperite de păduri, pe cändü în Transilvania sîntü sigurü preste 30%. Relativü

la importul în România a materialului len nosu, dan aici locu unei mici table statistice din unulu din aru din urma :

Natura produselor	Importațiunea în România		Exportul din România	
	Cantități	Valoarea în lei	Cantități	în lei
Lemne de foc	17,000 st.	76,000	28,000 st.	113,000
Cărbuni de lemn	1,600,000 kil.	127,000	5000 kil.	400
Lemn de lucru	270,000 m. c.	5,690,000	185,000 m. c.	6,140,000
Lucrări de lemn	270,000 m. c.	6,058,000	185,000 m. c.	1,137,000
Total		11,951,000		7,390,400

Diferința între importu și esportu arată 4,560,600 fr. seú în sumă rotundă 4½ milliõe franci anualu, cari e necesitată România a-i da la țeri străine. Décă prin deschiderea căii Oltulu noué ne succede a esploata pădurile nóstre din munții Făgărașulu și ai Cibirulu, e evidentu că amú poté duce și noi unú rolú însemnatu la importulu în România. — Asemene e cunoscutu, că de presentu România importă fórté multă pétră din . . . Belgia. Eí ne vorú aduce noué cucuruzú (porumb) și petroleu, și mai scii ce?, căci preste totú loculú s'a aretatú că drumuri nóúe producú comunicațiá nóúă în dimensiuni necalculabile. Aici s'arú poté desvolta atunci rafinerii de petroleu, și o puternică industriá de spirtu produsú din cucuruzulu importatú din „Țerá“. În fine drumulu Oltulu arú fi o legătură directă între Transilvania și Bulgaria.

Décă se đice, că navigațiunea pe Oltú nu va poté suporta concurința drumulu de ferú, amintitú mai susú, ce e acum în lucrare, voiú obieționa: ba din contrá! Drumulu de apă și drumulu de ferú se vorú spriginí unulu pe altulu. Căci 1) drumulu de ferú nu merge paralelú cu Oltulu, ci'lú traverséză apucându apoi spre Bucuresci, și 2) este conosciutú, cumcă așa numitele „Massengüter“ : bucate, lemne cărbuni, pétră) nu poté suporta decâtú unú transportú eftinú, așa dará pe apă, pe când drumurile de ferú totú mai multú devinú unú mijlocú de transportú pentru ómení și vite.

Cum aceste sunt espunerile Drului Wolff. La locuri, unde amă credutū de ăpsă, amă adausū și ștersū.

Și în urma armelor se nasce întrebarea: Noi Români avem un interes în Oltulū sē devinā navigabilū? Nu avem noi sē ne îngrijimū de apērarea intereselorū fraților nostri de dincolo. Ci decā ei cugetā, cā regularea Oltului lorū nu le aduce folosū, nu aū decātū sē remānā pasivi față de întreprinderea navigabilisārei Oltului, și de tōte proiectele nu sē alege nimicū. Dar nu se pōte închipui, cum o atare întreprindere arū potē aduce pagubā Romāniei: vorbimū aici din punctū de vedere alū economiei naționale.

Încātū pentru noi de dincōce, părerea mea este, cā numai strica nu ne pōte la nici unū casū. O privire pe charta etnografică a Transilvaniei ne arată, cā dela Făgărașū, punctulū mai înalt până unde Oltulū e navigabilū, până la Turnul-roșiū, ambele margini ale riului sūntū locuite aprōpe numai de Romāni. Așa dar pentru noi e de însemnătate, sē ne dāmū sēma asupra întrebārei, ce urmări va avea regularea Oltului? și acēsta cu atātū mai multū, cu cātū înfluița acestei regulāri nu sē mărginesce numai asupra mărginașilorū imediați ai riului, ci-și va îndrepta rațele sale asupra întregēi părți dela sudulū Transilvaniei. „Totū ce sē face aici, pentru noi se face“, potēmū aplica acēstā frasă în întregū cuprinsulū ei la chestia presentā. Cumcā producenții nostri de bucate vorū perde prin concurența din Romānia nāscutā de regularea Oltului, nu e adevēratū. Tērgulū internaționalū, ce astăđi dominā Europa, nivelează cu mare punctuositate prețurile tuturorū mărfurilorū. Dar din protivā Romāni vorū afla aplicare la însăși întreprinderea de navigațiune, apoi în etablisamentele de industriā, cari vorū fi urmarea regulārei Oltului, vorū conveni prin comerciu cu nouē elemente de culturā, cu unū cuvētū prin pulsarea mai puternică a vieței lorū, până acumū patriarhale și neconturbate de sgomotōsele valuri ale comunicațiunei și comerciului, vorū potea reporta frumōse succese materiale și intelectuale. Dar dato, ma non concesso, — cā regularea Oltului ne va aduce

pagubă, putem noi pune pedeci întreprinderii proiectate? „Da, prin aceea că nu vom sprijini întreprinderea!“ „Acésta nu e nici un impediment; sub condițiunile mai sus arătate se află capitală străină, care caută investițiune în asemenea lucrări; nu e nevoie de banii Românilor transilvăneni“. Am amintit această din urmă numai pentru a ilustra situația din toate părțile.

Dar regularea Oltului ne va aduce folos, și așa acceptăm cu nerăbdare deslegarea definitivă a întrebării; banii nu vom putea investi în întreprindere, căci nu avem; dar ne ară părea bine, să vedem Oltul navigabil.

O. Boiu.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ A OPIDULUI HAȚEGŪ *).

I.

În colțul sud-ostic al Transilvaniei se estinde romanticul podei, numit „Țéra Hațegului“. Jur împrejur e încungiurat de coline și munți, ca o grădină într'o fortărăță.

La sud se nalță maiestosă grupa bătrânului „Retezat“ cu un vârful de 2294 metri și scaldat de 4 iezere, în frunte cu „Zánóga“. În spre răsărit delă Retezat — de asupra opidului montan „Petroșeni“, înființat în locul umilitei comune rurale „Petroșeni“ cam delă 1870 înainte, după-ces'aun deschis băile de cărbuni de pétră, — se rădică cărunțul „Paring“ de 2414 metri de asupra Adriaticeii.

La vest se rămuresc munții: Bistra și Rusca, la ost munții Bolomirului, ear la nord un șir de dealuri și coline ecoperite cu codri și avute de pétră de feru, ale căror ramuri ajung până în valea Murășului.

Țéra Hațegului se rămuresce în două văli: Valea Jiiului și Valea Hațegului.

Valea Jiiului e sfășiată de două riuri: Jiiul apusen și Jiiul răsăriten cu ramurile: Taia Iețu și Mălee. Ambe

*) Cetită în adunarea generală din Hațeg la 4/16 August 1891.

Jiurile se întâlnesc la „Gura Surducului“, apoi sub nume de „Jiū“ curgî prin Surduc, spală șesul României pe la Craiova înainte, până se varsă în Dunăre.

Valea Hațegului e sfășiată de patru riulețe: Riul Hațegului său „Galbina“, Riul S.-Măriei său Riul mare și Riul Sân-Petrului său „Sebeșelul“, cari toate curg spre nord-ost, și Streiul despre Jiū, carele curge spre nord, toate patru apoi se îmbucă sub promontoriul „Orlea“, după care curg spre nord sub numele: „Strei“ ear sub „Uroi“ se varsă în țermul stâng al Murășului.

Preste 100 sate și cătune românesce sînt preperate mai totu pe malul stâng al acestor riulețe. Locuitorii lor sînt marcați prin un limbaj mai clar, prin jocuri, danțuri și obiceiuri mai originale, prin cîntece și melodii mai petrunțete, — apoi prin un portu foarte variat, dela portul bastardu secuesc până la portul legionariului lui Traian, cu cămeșă lungă până din jos de genunchi, și opinci cu obele mai alesu roșii, înfășurate pe pulpă în sus până la pîla cămeșii.

Ei sînt parte urmași de ai fostilor iobagi, parte de ai Românilor rădicați la rangul de nobili, mai ales în Țilele Huniadescilor, pentru vitejiile de pe câmpul de luptă contra Turcilor.

Țără mândră și mărêță
Și 'mprejură cu munți,
Ca grădina 'n fortărêță
Cu voinici mai mulți.
Tôtă lumea de-ai âmbla
Țără ca asta n'ai afla!!

În fine altă parte își are originea în vechia instituție militară, în câtu era deobligată a forma o armată stabilă și sub nume de „plăiași, de iobagi și „armalisti castrensi“ a apăra castelele și fortărețele acestui ținut. O parte a acestora, precum și a celor rădicați în decursul veacurilor la rangul de nobili a desertat de multu din corpul națiunii române.

În colțul nord-ostic al acestui ținut, la o înălțime cam de 300 metri de asupra Adriaticei, e situată opidul Hațeg, emporiu pentru comerțul ținutului, cu Bănatul stând în comunicațiune prin pasul „Porța de feră“, ear cu România prin pasul „Vulcană“, — cu judecătoria, ear până în 1875 și cu tribunalul regesc, cu magistratură autonomă, carte funduară, perceptoratul regesc, comisariatul finanțial, sediul preturei, comandă de gendarmerie, scaunul protopopesc gr.-orient., vicariatul foraneu gr.-cat., plebanatul r. cat. etc. cu 366 case și cu o populațiune, carea conform „Șematismului“ clerului gr.-cat. al diecesei Lugojului de pre anul 1891 se împarte după confesiuni:

a) Greco-catolici	424
b) Romano-catolici	271
c) Greco-orientali	1249
d) Confesiunea helvetică	182
e) Confesiunea augustană	3
f) Unitari	2
g) Israeliți	80
totalul	2211

Conscripția oficială, pre lângă repetită stăruință, totuși nu mi s'a comunicat din partea administrației opidane.

II. *Nomenclatura vechiă și topografia Hațegului.*

Începutul și numirea Hațegului se perde în vechimea timpurilor. Tradițiunea poporului susține, că Hațegul s'a rădicat pe ruinele opidului dacic „Sargetia“. Istoricul Dio Cassius, mort la anul 229 după Christos, afirmă: că „Sargetia“ se numia riul, ce curgea pe lângă Sarmisegetusa, Gradiscea de aji.

Riul acesta n'a putut fi decât seú riul de astăzi al Hațegului, numit și „Galbina“, dela colorea apei lui, când se umflă în urma ploilor torențiale; seú riul St.-Măriei, numit și Riul-Mare; pentru-că ambele curg în apropierea Grădiscei de aji.

Maî puțină probabilă e versiunea, că : prin Sargetia lui Dio Cassius s'a înțelesă Streiulă de ađi, de óre-ce acesta și are alvia sa în depărtare cam de vr'o 12 Km. dela Grădiscea actuală, seú celă puțină de 10 Km. dela Sarmisegetusa, a cărei estensiune, se crede, că ocupa teritoriulă a 8 comune de acum. Streiulă era și este și acum despărțitū de cătră Sarmisegetusa prin maî multe coline și dealurī destulă de marī.

Înțelegēndū decī orī pe care din cele dóuē rīuri de ântăiū sub numirea de „Sargetia“, și considerândū, că multe rīulețe neavēndū numele lorū propriū, și-le împrumută dela unele comune maî marī, pre lângă cari curgū, precum bunăórá : Rīulū Hațegū, Rīulū St.-Maria, Rīulū Streiū, Rīulū Cernă, Rīulū Sebeșū etc. etc., ba unele aū maî multe numirī deodată, dupăcum se numescū și comunele din vecinătate, la isvorū aū o numire, pe la mijlocū alta, la gură alta ; astfelū putemū conchide cu destulă probabilitate, că și Sargetia lui Cassius și-a împrumutatū numele dela opidulū dacicū „Sargetia“, pre lângă care curgea.

Unde a fostū situatū opidulū Sargetia? Tradițiunea susține, că sub promontoriulū Orlea, unde se îmbucă rīulū „Galbina“ cu „Rīulū-Mare“, ear maî josū camū de 100 metri și cu rīulū Sân-Petru, pentru a maî curge împreună aprópe $\frac{1}{2}$ km. și apoi a se vērsa în Streiulū despre Jiū.

Lângă Orlea alipitū se înalță altū dealū numitū „Samarū“. Ambe aceste dealurī sîntū acoperite cu pădurī, pe sub pólele căroră curge Galbină și se vērșă în Rīulū-Mare. Dincolo preste Galbină vis à vis de Orlea, pe unū podeiū, numitū de poporū „Grindanū“, se vēdū urme de ruine vechī, într'o estensiune aprópe de $\frac{1}{2}$ km. □.

Cărămīđile acestorū ruine nu sîntū romane, pentru-că comparate cu cele dela Ulpia Traiana, arată o compositiē și unū materialū maî primitivū, maî durū și maî puținū esteticū.

Dr. Atanasiu Marienescu în operatulū seu „Crăișorii romanī în Dacia pe timpulū stăpânirei Sarmăților“ publicatū în Transilvania din 1891 Nr. 11. numirei „Sargetia“ i dă

următorului înțelesu : sar = apă, și get = pădure, Sargetia deci ară fi locu între apă și pădure, ceea-ce întru tóte corespunde cu poziția locului, unde se află ruinele, despre cari susține tradiția, că ară fi urmele Sargetiei, avëndu la resăritu pădurea de pre Orlea și Samarū, ear la méđăđi Riulū-Mare adecă Sargetia lui Cassius, în alvia căruia đice Ortelius că regele Decebalū și-arū fi ascunsu tesauri seī. „Sargetia“ fluvius, in quo Decebalus thesauros suos occultaverat“.

Din depărtare zăresce călătoriulū pe vêrfulū Orlei turnulū unū fortū, construitū din pétră de clénțu și astfelū închegatū, ca și cândū arū fi unū sténū eșitu din pămêntū; elū pórtă numele de „Turnulū lui Vecelū“, după numele lui Biculus credinciosulū lui Decebalū, carele se fiă asistatū la ascunderea tesarilorū regelū seu.

Astfelū de turnurī pe vêrfurile mai înălțate se fi servitū Romanilorū ca stațiunī telegrafice, de unde la anumite ocașiunī prin diverse aprinderī de focū nocturne trămiteau scirile repentine.

La anulū 1462 regele Mateiū donéză turnulū acesta împreună cu comuna Subcetate și cu teritoriulū ei, frațilorū Ioanū și Ladislaū, fiī lui Kende de „Riu de mori“.

„Posesionem nostram Várallya vocatam în districtu Háttczag et in comitatu de Hunyad habitam, ad nostrum Turrim lapideum“. (Transilvania din 1873 pag. 202).

În decursulū veacurilorū și pe timpulū formărei națiunei și a graiului românū numirea „Sargetia“ a trecutū prin atâtea metamorfose și schimbări, până ce într'o diplomă din anulū 1276 obvine mai ântăiū cu numele Hátzek . . . „Petrus magister agosonum comite de Hátzek“. (Vol. I. pag. 410, documinte privitoare la istoria Românilorū, culese de E. Hurmuzaki, Bucuresci 1887). Într'o diplomă din 1363 obvine sub numirile Haczok, Hátzak și Hathzak Ac universis Keneziis et senioribus olachalibus districtus Hatcak comparendi asigناسsemus. Datum în villa Haczok. („Transilv“. pag. 239, anulū 1871).

Mai obvine în diplomele vechi cu numele Házak, Háczág, Hoczok și Hutczuk; ear într'o diplomă din 1404 vine înainte

cu numele de ađi „Haczeg“ : fidelibus nostris Ioanni filio Kende de Malomviz districtuque de Haczeg. („Transilvania“ pag. 183, anulă 1872).

Totă cu numele „Haczeg“ vine într'oa diplomă dela 1439, renoită de regele Albertă și dată la două familii nobile romănescă din districtulă Hațegului pentru serviciile făcute statului în timpulă învasiuniloră turcesă. „Cum nostum pro fidelitatibus, et fidelibus servitiis Ioannis dicti Kende de Malomviz, ac Ladislai filii ipsius, nec non Kende filii Kende de eadem nobilium ut dicitur Vallachorum nostrorum districtus nostri Haczeg appellati etc. („Transilv.“ pag. 79 anulă 1873).

Apoi în diplomele date la anulă 1447 de Ioană Huniadi, guvernatorulă Ungariei, familiiloră romănescă Căndea și Căndreșă din Riu de mori și familiei romănescă Iaroslău din Cincișă, pentru merite militare, încă vine sub numele de Haczegă, sub care numire apoi ajunse până la noi. („Transilvania“ pag. 92 anulă 1873).

Pe timpulă învasiuniloră barbare, fiindă Sargetia situată sub Orlea, prea espusă prăđiloră, probabilă în urma vreunei devastări totale, locuitorii remași s'aă retrasă spre mēđă-nópte, în depărtare cam de 2 km. pe ună terenă mai puțină espusă și în apropierea codriloră. Aici situându-se pe sub podeiulă numită acum Cămpulă-mare, Cămpulă de mijlocă și Putineiă, aă întemeiată comuna, carea în diploma din 1276 vine mai ântăiă sub numele de „Hátzek“, avēndă mai multă forma unei strade lungi, spelate de cătră mēđăđi de riulă Hațegului numită în unele timpuri și riulă Fărcădinului dela comuna vechiă „Farcadină“, precumă apare în conscripțiunea dela 1754 a opidului fiscală Hațegă, carea se află în archivulă fișcală din Sibiiă (pe pagina 148 etc.)

Cu încetulă și în decursulă timpulă riulă săpându-și alviă totă mai cătră mēđă-đi, și opidulă s'a estinsă în aceeași direcțiune, luându-și configurațiunea de ađi. Casele erauă mai tóte de lemnă.

În conscripțiunea amintită dela 1754, făcută cu 10 ani înainte de militarizarea Hațegului, obvine strada „Pajiste“, carea singură dintre toate stradele de acum își mai susține numele vechiū. Aici era curia dominală, sub grănițarime locuința maiorului, ear acum judecătoria regescă cercuală. În frontispiciulū acestui edificiu e zidită o statueta, în mâna stângă cu unū scutū, orī cu cornulū abundenței, ear în drépta cu o sabiă, de-asupra mai susū pe părete se pôte ceti bine „EX VLP.TRAIANI“. Tóte celelalte strade, cari vinū înainte, ađi séū nu mai esistă, séū și-aū schimbatū numele, precum: strada „Piaței“, carea se începea dela cimiteriulū celū vechiū unitū din spre méďă-nópte și se estindea cătră méďăđi resăritū până la biserica reformată, ear cătră méďăđi apusū până pe la biserica romano-catolică. Ea se numia astfelū, pentru-că în vechime se făceaū tēgurile, ba esistența în acea stradă a prăvăliilorū câte eraū pe atunci, o atestă și bătrāniū octogenari, cari mai sūntū în vieță.

Se mai amintescū stradele: „Zăvoiū“, dela curia dominală cătră méďă-đi. Acésta prin desele și vehementeles esundări ale riulū „Fărcădinū“ distrugēndu-se de totū, în 1754 servia ca locū pentru ținerea tēgurilorū de săptămānă (ibidemque actu fora hebdomadalia celebrari solent); apoi strada „Iazu“ pe țermulū stāngū alū riulū, în carea din colo preste riū era și móra cu două róte a Plebaniei romano-catolice, strada boulū etc.

Pe unde e acum piața și strada principală „Prundū“, în carea e rădicatū și edificiulū școlei grănițeresci, eraū crescute tufe, sălcī și arini, ér riulū curgea pe unde e Balta dintre „Suseni“ și „Maieri“, apoi pe sub culmea din grădina casarmei finanțilorū și pe sub cea din grădinile de pe strada „Prundū“ cătră resăritū până aprópe de strada „Grecilorū“; de aici își îndrepta cursulū cătră méďăđi și pe marginea ostică a piaței de acum părăsia circumferința opidulū.

S'aū pēstratū însē neschimbate până în presinte mai tóte numirile părțilorū teritoriulū, dealurilorū și văilorū, precum:

valea Ungurului, Cepturariului, Făgetului, fața Câmpului, fața lui Flencheșu, Toplița, Martinulă, Restóca, Pléșa etc., etc. Asemenea s'au transmisă până la noi prin urmașii lor numele mai multor familii: Ciuciú, Casani, Tocaciú, Timari, Milotinú, Popescu, Munteanu, Cismașu, Ardeleanú, Sabișanu, Iorga, Gaină, Murariú, Filipú, Ivașcu, Nemeșú etc.

III. Starea religioasă-biserică.

În părțile Daciei religiunea creștină a prinsă rădăcini deodată cu venirea coloniilor lui Traianú. Martorú ni e Iustinú-Martirulú în dialogulú seu cu judeulú Trifonú, și Ireneú lib. I., contra ereticilorú (Istoria bisericăscă de B. Rațiu pag. 18 și Dr. Grama pag. 15, apoi Tertulian, carele a moritú în anulú 220, în epistola sa contra Iudeilorú): „Locurú lui Christosú supuse între altele sântú ale Sarmațilorú, ale Daciilorú, ale Germanilorú și ale Schițilorú, în care locurú în tóte numele lui Christosú, carele a venitú acum împărătesce, Șincaí tom. I. pag. 41, ediția Iași, și alți scriitorú bisericesci.

În fine mai pre susú de orú-ce îndoelá sântú terminii, cu cari Románulú esprimá părțile esențiale ale religiunei creștine, precumú: creștinii, cruce, cuminecare, dominecă, sêrbátóre, págánú, Sântá-Máriá, Sân-Petru, Sân-Georgiú etc., toți terminii de origine latiná. Mai târziu, în seculii următori, mai alesú din seculú IX, înainte, desvoltându-se ritulú și ceremoniile bisericesci, și Románi venindú în contactú cu Grecii și Slavii, pentru exprimarea părților neesențiale ale religiunei, pentru ritú și ceremonii, s'au primitú și terminii usitați de aceleași popóre precumú; polieleu, tropariú, condacú, și pricésná, sfetilná, bogorodiciná etc., cari toți se usiteză în limba bisericăscă, dar între poporú nu s'au potutú vulgarisa.

De nu arú fi fostú religiunea creștiná cunoscutá Románilorú, de odatá cu descálecarea lorú în Dacia traianá, arú fi primitú și pentru exprimarea părților esențiale ca și pentru a celorú neesențiale ale religiunei totú terminii grecesci și slavonesci.

Constantin cel mare, după-ce a învinsu pe Goți și a împreunatu o parte a Daciei vechi éráși cu imperiul Romanilor, — prin decretulú seu din 312 și respective din 325, religiunea creștină o facultéază de singurá religiune adeverată, ear bisericei creștine și aderenților ei le împarte multe și mari favoruri. (Eusebius în vita Constantini, lib. II. c. 30 la Șincai).

Împératulú Iustinianú (527—565) cuprindéndú și elú o mare parte a Daciei traiane, opresce sub pedépsă de mórte profesarea religiunei păgâne, și ca unú zelosú propagătorú alú relig. creștine lucră cu tóte poterile pentru lătirea ei, precum se vede din novella 11 a lui (B. Rațiú pag. 97 și Propius de bello Gothico lib. 3 la Șincai).

Ca monumente, cá religiunea creștină încă de pre tēmpurile prime ale creștinismulú și-a ocupatú terenú fructificabilú și în acestú colțú alú Daciei vechi numitú: „Téra Hațegulú“, ne potú serví bisericile vechi románesci din Pescéna, pe ale cărei zidurí s'a adaptatú cea de acumú în 1820, cea din Ostrovulú-mare, renovată la 1863, cea din Sân-Petru, pe alú cărei frontespiciú din afará sântú 2 inscripțiuni pe 2 petri; inscripțiunea din susú în limba slavonă e aprópe nedescifrabilá; ear' la capetulú petrii de cătrá méđă-đi e unú capú de marmoră cu barbă scurtă, creță-buclósă. Mai josú de bustă la mâna stângă e a dóua pétră cu inscripțiunea latină:

DEOS SILVAN.
 ECOE ELVSAE
 LIANVS DEC.
 GOI SARM.
 METROP.
 AEDIFIC EX
 VOTO.

Dr. H. Francke în opulú: „Zur Geschichte Trajans und seiner Zeitgenossen“ Leipzig 1840 la pag. 182 đice, cá lângă amfiteatrulú din Ulpia Traiană s'arú fi aflatú încă înainte cu vre-o 100 aní o bustă de marmoră albă, căreia înse-í lipsia capulú. Turcií trecéndú pe acolo, arú fi derimat'o, ear

apoi rămășițele acestei opere de artă le ară fi adunată un preot român. Capul bustei s'ar fi aflat la altă loc și e decorat cu o cunună de lauri, a semnul de învingere, seă al Cesarilor și s'a zidit asupra ușei unei biserici din St.-Petru din Valea Hațegului (Citată la P. Broștenu în operatulă „Charta lumii“ Transilvania 1891 pag. 103). Atât biserica din St.-Petru, cât și cele din Pescena și Ostrovlă mare, tôte trei comune în apropierea Grădiscei, sânt zidite în stil gotic și în unele părți renovate; deă și busta, precum ăce Francke s'a potut zidi de asupra ușei cu ocaziunea vre-unei renovări a bisericei, fără de a detrage ceva din vechimea ei. Apoi biserica românească din comuna Streiu, zidită tot în stil gotic și bine conservată, chiar și mausoleul dela Densuș, despre a căru origine divergăză păreri istoricilor și archeologilor.

Unii susțin că l'ar fi rădicat soția lui Longin, generală a lui Traian, spenđerat de Decebal, în memoria bărbatului se; alții că ar fi fost o capelă păgână, pentru a sacrifica idolilor, și că s'ar fi zidit mai târziu după încetarea domniei romane în Dacia, din petri cărate dela Ulpia Traiană; ear istoricul german Momen că s'ar fi rădicat numai în secul VI ca turn de observare, și că altariul s'ar fi făcut numai după primirea creștinismului.

Orî-când se va fi rădicat acest templu, fiă pe timpul Dacilor, fiă pe timpul Romanilor, fiă chiar după încetarea domniei lor, faptul că s'a conservat în stilul seu antic ca proprietate a bisericei românești dovedesce adevărul aserțiunei, că Romani din Densuș încă în primii secul ai creștinismului au primit religiunea creștină, adaptându capela păgână ca biserică creștină.

În fine chiar și bisericile ocupate de reformați din Sântă-Mariă și Hațeg, sânt edificate tot în stil gotic.

În șematismul clerului romano-catolice din diecesa transilvană de pre anul 1882, la pag. 90 se afirmă că în Hațeg a esistat biserică rom.-catolică la anul 1389, că atât

biserica câtă și casele parohiale le au ocupată reformații, cari le posedau și în anul 1751, precum se vede la Fr. Olasz et Paulus Tomori în relatione de dato 21 Decembre 1751 fasc. 24 Nr. 87.

Altă versiune susține însă, că bisericile reformate din Hațegă și Sântă-Măria ară fi fostă la începută orientale, ceea-ce atestă poziția loră cu altariulă cătră resărită, câtă și picturile și frescurile de pre păreți, cari acumă, deși sântă astupate cu vară, totuși la biserica din S. Măria se potă încă bine observa.

Pe timpulă principiloră reformați episcopatulă orientală ală Româniloră devenindă atărnătoriă dela superintendintele calvinescă, ba chiară și o parte a poporului română din comitatulă Hunedorei, mai alesă nobilă cu preoți cu totă trecendă la calvinismă (Petru Bod., la G. Barițiu Tom. I. pag. 148), multe biserici orientale au ajunsă în posesiunea reformaților, bună-ora cea din Hațegă, Sântă Măria, Clopotiva, ruinată și pustiă până înainte cu vr'o 4 ani, cândă s'a restaurată din nou, pare-mi-să cu spesele Kulturegyletului, cu care ocaziune scriitoriulă acestora a vădută picturile pe păreți altariulă; din Galați acumă ruinată și pustiă etc. Episcopulă Petru Paulă Aronă făcendă visitațiune canonică în districtulă Hațegului la anulă 1759, află încă în comunele Clopotiva, Sălașulă de susă și Galață, că Calvinii își țină servițulă divină la anumite ore totă în biserica românescă, se înfură, dă afară din biserici catedră și bănci calvinesci. Calvinii se plângă la împărătăsa Maria Teresia, carea dispune, ca tôte bisericile să se despartă în două, s'au să se facă alte biserici nouă cu spesele comune ale ambeloră confesiuni. (G. Barițiu tom. I. pag. 450). În urmare biserica din Clopotiva și Galață remănă în posesiunea calviniloră, ear pentru confesiunea gr.-cat. se edifică altele nouă, în Galață la anulă 1765, ear în Clopotiva la anulă 1768.

Vicariulă Cirilă Țopa, mortă în 1811, sub episcopatulă lui Ioană Bobă, s'a încercată se recăștăge bisericile din Hațegă și Sânt-Măria venindă însă lucrulă până la esecutiune, reformații

le-aŭ apăratŭ cu brachiulŭ după legile feudale de atunci, („Observatoriulŭ“ Nr. 6 anulŭ 1880).

Devenită astfel biserica cea mai vechiă din Hațegŭ în posesiunea reformaților, pe Români gr.-or., i-aflămŭ cu biserica afară de circumferința opidului, într'unŭ deluțŭ de câtră-médă-nópte, carele ađi se numesce cimiteriulŭ celŭ vechiŭ unitŭ. Aici se mai vede numai o pétră rotundă, înaltă cam $\frac{1}{2}$ metru, carea a servitŭ în altariŭ ca prestolŭ, și vr'o câteva cruci de pétră afundate în pământŭ. Aŭ mai remasŭ dela acea biserică și vr'o câte-va icóne de lemnŭ, care se păstréză în podulŭ bisericeii gr.-catolice, și unŭ potirŭ de alunŭ totŭ mâncatŭ de carŭ, carele înainte cu vr'o 8 ani a dispărutŭ din altariulŭ acestei bisericeii.

În 5 Septembrie 1700 Români din Hațegŭ se đice că trecŭ la unire cu biserică cu totŭ, precum se vede din actele sinodului celui mare, ținutŭ în același anul la Alba-Iulia, unde la punctulŭ VI din actulŭ unirei, vine scrisŭ George protopopolŭ Hațegului cu 35 preoți. La instalarea episcopului Athanasie, întemplată în 25 Iunie 1701, protopopolŭ Hațegului a mersŭ în prima trăsura lângă tatălŭ episcopului. (G. Barițiu Tom. I. pag. 206).

Causele unirei, cu deosebire în Țera Hațegului, aŭ fostŭ persecuțiunile cele grele, ce avea de a le îndura religiunea, biserica și preoțimea ortodocsă, mai alesŭ din partea acelorŭ fi calviniți, carŭ cu trecerea la reformatismŭ, și renegaŭ și originea și neamulŭ.

Comunele opidane: Ilia, Orăștia, Hunedóra și Hațegulŭ din Comitatulŭ Hunedórei, ca trecute la calvinismŭ, aŭ fostŭ supuse cu totulŭ superintendentelŭ calvinescŭ (G. Barițiu Tom. I. pag. 139). Ba principele Michailŭ Apafi I. prin decretulŭ dto Alba-Iulia 14 Iuniŭ 1674 supune după usulŭ observatŭ de principii antecesori, tóte bisericile și totŭ clerulŭ românŭ de-a dreptulŭ jurisdicțiunei superintendentului calvinŭ Gaspar Tiszabetsi, căruia i-comite facerea visitațiunilorŭ canonice în bisericile românesci, coregerea retăcirilorŭ ce le va afla, ame-

nințându cu pedepse pe cei ce nu voru respecta corecțiunile super., Gaspar Tiszabetsi.

Mely usust mi is observálván, annuáltunk, és rendeltük, hogy birodalmunkban lévő minden oláh ecclesiákra inspiciáljon Tiszteletes Tiszabetsi Gáspár uram, ortodoxus püspök és azokban lévő errorokat jolelki esmérettel corrigálja s'a dolognak kívánsága szerint dirigálja is. („Transilvania“ 1885, pag. 102).

La anulü 1763 o parte din Româniî hațeganî se reîntörce la biserica ortodoxă, mai alesü în urma predicărilorü călugărului Sofroniü din România, născutü înse în Cióra, o comună nu de parte de Vințulü de josü în Transilvania. Acestü călugărü învęta „că nu e mântuire, decâtü în religiunea părintęscă“. Opera lui a fostü tare multü ajutată între altele și prin încercarea Iesuiților de a subjugă biserica románescă, precumü făceau și reformații înainte de unire.

Trecëndü așa dară o parte considerabilă, a Románilorü din Hațegü dela unire, și-aü rădicatü o biserică de lemnü în suburbiulü numitü „Suseni“, unde acum e cimiteriulü celü vechiü greco-orientalü, în carele pe lângă câteva cruci de pétră mai sustă întręgă o clopotniță de zidü.

Biserica acęsta, mai târđiü după edificarea celei de acum, s'a derimatü, ear cerimea ei de lemnü s'a vëndutü la biserica din comuna vecină Reia. Bisericile de pétră de acum ale Románilorü s'aü clăditü numai în veaculü nostru, cea gr.-cat. cu spesele episcopului Bobü, în urma rezoluțiunei 11 dto Ianuariü 1821 și s'a terminatü în 1824, dotându-se la 1852 cu unü ajutoriü anualü de 21 fl. din fondulü bobianü; ear cea greco-orientală s'a edificatü la 1828 prin stăruința căpitanului militariü Ivanovicî, sêrbü de origine, cu ajutoriulü și din contribuiriile poporului.

Cine a fostü următorii lui George, celü äntäiü protopopü unitü, nu se scie până la 1763. Cu datulü din acestü anü vine subscrisü pe unü contractü Iosifü Popü Sacsali, parochü și protopopü gr.-cat., carele a trăitü și pre la anulü 1782. După mörtea acestuia, oficiulü de protopopü s'a rădicatü la

vicariatul foraneu în 1786 cu decretul aulic de sub Nr. ⁹⁶¹⁴₁₁₇₂ și guvernial de sub Nr. 8853, cu un salariu anual de 300 fl. m. c. din fondul Lusitanu.

Primul vicariu la 1787 a fost Alesandru Fiscuti mai înainte protopop alu Bistriței. În 1789 a urmatu Michailo Timariu, fostu profesor de preparandie în Blajă până în 1805; apoi puținu timp, poțe numai ca administratoru, Tironu Dragoșu, protopopulu Albei-Iulie. Totu în 1805 urmèză Ciriha Topa, protopopulu Sibiiului, până în 1811; în 1812 Ioanu Radoli protopopulu Murèșu-Oșorheiului, ear în 1819 s'a denumitu Iovianu Nobili, preotă în Jibotă și teologu de Lemberg, sub care s'a edificată și biserica. Morindă Nobili în I-a Faură 1841, s'a întăritu de vicariu fostulu mai înainte administratoru Constantinu Papfalvi, parochulu Hunedorei, carele abia se mută la Hașegă în 1850, ear în anul următoriu alegèndu-se canonicu la Blajă, i urmă la 1852 protopopulu Mediașulu Ștefanu Moldovanu, acum prepositu în Lugojă.

În 1857 s'a denumitu Gavriilu Popu protopopulu Betleanulu, căruia după-ce s'a alesu canonicu la Lugojă, i-a urmatu Petru Popu, fostu secretariu episcopescu. Înaintatū la statulu de canonicu, în locu-i se denumi la 1875 Veniaminu Densușianu, protopopulu Bobâlnei.

În 19 Decembre 1884, după alegerea lui Densușianu ca canonicu, i-a urmatu vicariulu actualu Ioanu Ianza, protopopulu Ulpiei Traiane, născutu în Blajă la 1836.

Salariulu vicarialu, carele se rădică din diverse fonduri, e sistemiatu la 600 fl. prin emisulu ministrulu de culte dto 11 Iuliu 1872 Nr. 14.358.

Primulu protopopu gr.-or., după reînființarea protopopiatulu, respective, după transferarea scaunulu protopopescu dela Hunedóra la Hașegă, — a fostu Ioanu Macsimilianu, căruia i-a urmatu fiulu seu Mihaiu Macsimilianu, ér acestuia i-a urmatu Ioanu Rațiu în 1861, repausatū în 22 Iuniu 1891 Afară de bisericile românesce gr.-cat. și gr.-orientală și de

cea reformată, care e din timpurile prime ale creștinismului, mai este în Hațegü și biserică romano-catolică.

La anulü 1671 principele M. Apafi I. dă lui Petru Tornea bunurile, cari ađi le posedea biserica romano-catolică și cari pe atunci erau fiscale. Dela Tornea, neavëndü eređi, trecü la Eva Tóköly, muierea principelui Paulü Estoras (Eszterházi), dómna ereditariă a Hațegului.

Pe timpulü acesta neavëndü romano-catolicii nici unü preotü în totü Comitatulü Hunedórei, recuréza la principe pentru cedarea bunurilorü numite „Torniane“ pe séma parochiei și școlei romano-catolice, ce se vorü rădica în Hațegü. În 11 Februarie 1695 împératulü Leopoldü întrodue biserica catolică în posesiunea acelorü bunuri, cari apoi s'a adausü prin dăruirile altorü binefăcători: Andreiü Boierü, Moise Puï, P. Ivulü, Stef Buda, Blajiu Gridianü, Ladislaus Kendeffy etc. (Relatio Balth. Balog par. dtto 20 Ianuarii anno 1776 Nr. 18).

Mai äntäiü s'a rădicatü numaï o capelă de lemnü și o școlă în grădina, unde locuiesce acum cantorulü.

Biserica de adi s'a începutü a se edifica la 1747 și s'a terminatü numaï în 1755. Hospitiulü Franciscanilorü acolo unde e acum s'a rădicatü la 1768 (in subsidium militarium et passum erectum) și era făcutü de lemnü, în care pe la 1777 locuiaü trei părinți, cari trăiaü mai multü din cerșitü și din ceva fundațiuni remasü lorü din vechime.

Urme vechi despre existența unei monăstiri catolice în Hațegü aflămü într'o diplomă din 1429, prin care Ladislaü Ciacu, voivodulü Transilvaniei, dă unü transsumptü, séu o copieä autentică la rogarea călugărilorü minoriți ai ordului S. Franciscü, de pre privilegiulü datü lorü mai înainte de regele Sigismundü, ad preces fratrum minorum ordinis S. Francisci de claustro de Haczak. („Transilvania“ anulü 1872 pag. 283).

Călugării acesti minoriți, cari locuiaü pe atunci în claustrele dela Ceví, Sebeșü, Orșova și Hațegü, furä instituiți de papă și de regiü Ungariei cu multü mai nainte de Sigismundü, spre a face propagandă confesională, a ținé luptă cu călugării

greci și a apera autoritatea papei și a regilor apostolice ungurești. (Totu acolo).

Preste stradă, dela edificiul judecătorei cercuale regesc, s'a potut observa până înainte cu 6—7 ani fundamentul masiv al unui edificiu îngropat în pământ, pe care delgropându-lu notariul public, a aflat o mulțime de petre de clențu, o statuă de marmoră fără capu, nisce oșe, ba chiar și nisce pinteni. Fundamentul acela avea forma unei biserici cu altariul cătră răsăritu, și se crede că a fostu fundamentul claustrului minoriților amintiți în diploma dela 1429.

(Va urma).

Paulu Olteanu,
înv. grăniț.

DELA ACADEMIA ROMÂNĂ.

Prin încetarea din viață a membrilor Academiei *Iovanu Brătianu* și *Michailu Cogălniceanu* au venit în vacanță două locuri cari în sesiunea din urmă nu s'au întregit; murind de atunci încoco și membrii *Melchisedec* și *Cobălcescu*, acele locuri s'au îm mulțit cu alte două, și așa de prezentu sunt vacante patru locuri: câte unul în secțiunea literară și a sciințelor, ér' două în secțiunea istorică.

Ședințele în cursul anului se țin în fiă-care Vineri, vacante sânt două: una dela 15/27 Iuliu până la 15/27 Augustu, altă de două săptămâni la Crăciunu. Sesiunea generală în anul venitoriu se va începe la 23 Februaru (7 Martiu).

În ședința dela 29 Maiu a. c. s'a decis a se face publicațiune întru amintirea serbarei ținute la 12 Maiu în Sibiu pentru împlinirea de 80 ani de viață a venerabilulu membru academic *G. Barițiu*. Acastă publicațiune va cuprinde, pe lângă relațiunea despre numita serbare, și actele privitoare la ea și o culegere din scrierile alese ale distinsulu scriitoriu din articulu publicați în „Gazeta Transilvaniei“ și în celelalte foș periodice redactate de dînsul. Pentru întocmirea acesteia publicațiunii, Academia a alesu o comisiune compusă din d-nii D. A. Sturdza, Gr. G. Tocilescu și Nicolau Densușianu.

DIN CRONICA LUNARĂ.

Distincțiune. Din incidentul iubileului de 25 ani al încoronării Maiestății Sale de Rege al Ungariei, Esc. Sa Metropolitanul gr.-cat. român Dr. *Ioan Vancea* de Butesa a fost distins cu marea-cruce a ordinului Leopoldin.

Asociațiunea națională arădană și-a ținut adunarea generală la 30 Mai (11 Iunie) a. c. constatându progresul în mersul agențelor sale.

Reuniunea femeilor române din Arad și provincie a ținut adunarea sa generală la 11 Iunie n. în sala seminarială din Arad, sub presiunea Dnei *Aurelia Beleşu*, cu asistenta unui public numeros. Cu vii aclamațiuni a fost salutat patronul Reuniunii P. S. Episcopul diecesan *Ioan Meșianu*, carele a implorat asupra Reuniunii binecuvântarea cerului. Progresul societății este mulțumitor.

Necrolog. *Dimitriu Brătianu*, distinsul bărbat de stat al României, frate mai mare a lui *Ioan Brătianu*, a reposat la 8/20 Iunie c.

George cav. de Flondoră, mare-proprietar în Bucovina, deputat dintel etc. a reposat la 1/13 Iunie.

Profesorul de Geologie la universitatea din Iași, membru al Academiei române și al mai multor societăți de erudiți, *George Cobălcescu*, a reposat în Iași la 21 Mai a. c. în etate de 66 ani. La immormentarea distinsului bărbat a fost reprezentată și Academia prin o delegațiune din sinul său.

Mauriciu Guist, directorul gimnasiului evanghelic din Sibiu, bărbat distins prin erudițiunea și umanitatea sa, a murit la 11/23 Iunie a. c. în etate de 58 ani, după o mănăsă activitate profesorală de 34, directorală de 16 ani.

Fundațiune. Învețătorul din Nadab *Ioan Doboșu*, reposat la 6/18 Iunie a. c. în etate de 58 ani, după servițu învețătorescu de 37 ani, a destinat averea sa în valoare de 10,000 fl. pentru o fundațiune în folosul tinerimeii studiöse, punându-o sub protecțiunea Episcopului Aradului.

Rector magnificur la universitatea din Cernăuți a fost ales Dr. *Emilianu Vojtuțchi*, profesor de teologie, protopresbiter etc., născut la 1850 în Cernăuți.

BIBLIOGRAFIA.

Ca scrieri intrate însemnămu :

- Asociațiunea națională arădană.** Conferințe publice 1892 (91 Ianuariu până 13 Martiu). Arad 1892, editura Asociațiunii naționale arădane, tipografia diecesană. Cuprinsul: Religia ca factorul principal de producțiune, de *Augustin Hamsar*. 2. Elementul național în educațiune, de *Dr. Petru Poni*. 3. Pământul ca predilect al forțelor naturei, de *Teodor Ceonța*. 4. Direcțiunea populară în literatura română de *Ioan Petranu*. 5. Femea ca factor în civilizațiunea popórelor, în *Romul Nestor*. 6. Sfinții părinți ca pedagogi, de *Dr. Traian Puticiu*. 7. Despre libertate, de *Gr. Georgiu Plopă*.

Corespondenții din Zarandă, de *Simeon Băcilă*. Deva, Kröll & Comp., 1892.

Una sută una Fabule, de *G. Sionu*, membru al Academiei Române; Ediție populară. Editura librăriei *Ciurcu*, Brașov 1892.

Ad Nr. 66/1892.

CONCURSŪ.

Pentru ocuparea unui post de învățător la școla elementară a Reuniunii femeilor române din Sibiu, se escrie prin acesta concurs.

Doritorii de a ocupa acest post, care e împreunată cu un salariu anual de 500 fl. v. a. și 100 fl. bani de cuartir, vor avea să presinte următoarele documente :

- a) atestat de botez;
- b) atestat de calificațiune pentru școlele elementare;
- c) testimonii despre cunoșcerea perfectă a limbei române cu limbă de propunere și despre cunoșcerea limbei maghiare; cari vor avea documenta, că sciu perfect limba germană, eventual și cea franceză, vor avea perferință.

Petițiunile provădute cu documentele numite mai sus sânt să se presenta subsemnatului comitetu până la 15 August 1892 st. n.

Din sedința comitetului „Reuniunii femeilor române din Sibiu” ținută la 2 Iuliu, 1892 st. n.

Maria Cosma,
presidentă.

Dr. Octavianu Russu,
secretar.